

Opponensi vélemény

Varga Katalin (2013). *The Phenomenology of Hypnotic Interactions* című, az MTA doktora cím elnyerése céljából benyújtott monográfiájáról

Opponens: Prof. Dr. Kállai János, PhD., MTA doktora

A disszertáció tárgyát képező könyv szerzője részletes és kritikus elemzéseken keresztül mutatja be a hipnózis pszicho-szociális ismeretrendszerét. A mű bevezetőjében a hipnózis magyar kutatóközpontjának tagjaként saját, csaknem két évtizedes következetesen felépített kutatómunkára alapozva vázolja fel a hipnóziskutatás jelenlegi helyzetét. Élményközpontú közelítést választ, a hipnózis megjelenési módját elsősorban a hipnotizált és a hipnotizőr közötti interakció különböző szintjeihez kötődő érzéseken, vélekedéseken, benyomásokon keresztül vizsgálja. Kiindulópontja szerint a hipnotikus állapot elérésében a hipnotizőr és a hipnózis alanya, a kliens, partnerként vesznek részt a transzállapot kialakításában. A résztvevők mentális és fizikai állapota részben azonos formát ölt, az interakcióik kölcsönös függést mutatnak, interszjektívek. Fenomenológiai gondolatrendszerben mozog, az intencionalitás, a kölcsönös megértés, a viselkedésben és az élményben megmutatkozó szinkronitás foglalkoztatja. Az egyeztetést *a saját és a másik* törekvései között, a „karteziánus szakadékot”, a belső és a külső közötti ellentmondás feloldását, a reciprok aktivitást és a transzferencia - contertranszferencia jelentést módosító hatásait fenomenológia szempontból vizsgálja. A fókusz: megérteni a másik szándékát, és felhasználni ezt a tudást a vele való kapcsolat elmélyítésében. Ennek a kapcsolati formának a megteremtése, a *rapport* kialakítása hozzásegíti a résztvevőket ahhoz, hogy érthető és biztonságos *itt és most* közeget hozzanak létre önmaguk számára.

A hipnózist fejlődési modellben értelmezi, melyben a szelf fejlődését elősegítő kritikus elemek az adott körülmények között desztillátumként, sűrítve és időben kompresszáva jelennek meg. A hipnózis működésmódjában a közös fókuszra összpontosító figyelmet, a fiziológiai és mentalizációs ritmicitást és szinkront, azaz a jól átlátható és biztonságos környezet megteremtését, a közvetlenséget, az intimitást és a kölcsönös felelősséget emeli ki. Alaptétele szerint: a hipnózis megteremtése során a résztvevők által gyakorolt kontroll fluktuál, majd részben egyirányúvá válik. A résztvevők igyekezete szerint mind a hipnotizőr, mind a hipnotizált, bizonyos vélt vagy valós elvárások szerint cselekszik, tehát nem csak a hipnotizőr, hanem a hipnotizált is irányítja a kapcsolatot. A hipnotizőr aktív, a hipnotizált pedig passzív kontrollt alkalmaz. A felek közös törekvése a köztük lévő tudatosan fenntartott határellenőrzés feloldása (schengeni folyamat a hipnózisban). Az ellenőrzés részleges feladása a kontrollfunkciók regressziójával jár együtt, melynek eredménye csak részben érinti az énfunkciókat. A hipnotizált személy részéről nem jelenti mindez a kontroll teljes felfüggesztését, csupán értelmezés nélkül hagyja a szuggesziókat és azokra adott válaszait. Az értelmezés felfüggesztése során az első és a harmadik személyű referenciaperspektíva részben háttérbe vonul, következésképpen a történések élményként és nem cselekedetként realizálódnak a személy számára. Nem előidézője, hanem szemlélője a saját maga által

végrehajtott változásoknak. Egyes értelmezések szerint, a hipnotizőr az onnipotencia érzés illúziójának hatása alatt birtokba veszi a kliens érzéseit és a tettei feletti kontrollt. Ezzel a befolyásolási szándékkal a harmadik személy perspektíváját jeleníti meg az interakcióban. Meglepő módon ennek hatására a kliens felszámolja a saját elsőszemélyű látásmódját. Az első és a harmadik személy perspektívájának fluktuációjára vonatkozik az első általános kérdésem.

1. Milyen módon egyensúlyoz ebben az első és harmadik személyű szemléleti fluktuációban a hipnotizőr, és milyen módon kezeli a fluktuáció során keletkező ellentmondásokat a hipnotizált személy? Természetesen ebben a helyzetben logikusan az is elképzelhető, hogy a hipnotizőr egyszerűen rezonál¹ a kliens felől, irányában megjelenő onnipotencia igényre. Tehát, a kliens a hipnotizőrt saját igényei szerint használja, vagy „munkavállalóként” felfogadja annak érdekében, hogy ne kelljen szembenéznie saját vágyakozásaival. Felvethető tehát egy markánsabb kérdés is. Tulajdonképpen ki kit hipnotizál valójában? Mi módon kezeli a hipnotizőr ezt a kettős perspektívát? Hogy lepleződik le ez a kettősség a hipnotizőr narrációiban? A kognitív folyamatok regressziójából származó első vagy harmadik személyű perspektíva háttérbe vonulása, a személyközpontú és egy másik személy látásmódja felől szemlélt nézőpont változása miben mutatkozik meg az interakcióelemzések során?

A tanulmány igen fontos része a 9. fejezet, mely egyértelműen kifejti a kutatási program fő elemeit, melyek a bevezető által ígért komplexitást némileg redukálják, és kiemeli a hipnózis viselkedéses és önbeszámolókra épülő, és ebből adódóan személyesebb mutatóinak kapcsolatát. Bemutatja azokat a témaköröket, melyek a vizsgálat későbbi szakaszában előtérbe kerülnek. Nem ismerjük azonban még a hipotézisek sorát.

A hipotézisek megalapozásában elsősorban Shor (1962) munkáira hivatkozva az alábbi kiemelt változókat tünteti fel. A hipnotikus helyzet szerepkövetelményeire vonatkozó compliance, a realitás kontroll feladása és a mindennapi logikán túlmutató élmények megjelenésének elfogadása, és az archaikus bevonódás². További dimenziók: aluszékonyság, ellazulás, élénk képzelet, belemerülés³, tudattalan tartalmakhoz való hozzáférés mértéke.

¹ A szerző citálja Watkins and Watkins (2000) munkáját (80. oldal), de nem fejti ki a „resonance” elv által bevezetett ellentmondásokat. Elegendő magyarázat-e erre a „mutual resonance” elképzelés? Milyen hatást vált ki ez az élmény a szelf – funkciók regressziójában, és milyen fejlődési vonulat alapozza meg ennek lehetőségeit?

² A tanulmány bevezető szakaszában több alkalommal is szóba kerül az archaikus bevonódás kifejezés, sajnálatos módon azonban a kifejezés definíciójára a szerző, annak ellenére, hogy a későbbiekben az archaikus bevonódás a fogalmi készlet fontos elemévé válik, a tartalmi kifejtésére kevés figyelmet fordít.

³ Az absorption kifejezés értelmezésében a „giving up the self” fordulatot használja, mely inkább megnehezíti, mint segíti a kifejezés értelmezését. Mit is jelent valójában a szelf - feladása? A hipnózis lényegét a szerző is abban látja, hogy a szelf különböző funkciói, különböző mértékben válnak a regresszió áldozatává. Melyik része a szelfnek a mag-szelf, a narratív szelf, az autobiográfiai szelf gátlódik vagy a compliance érdekében tudatos kontroll alá kerül (lásd még. Zahavi, D. 2014. Self and Other: Exploring Subjectivity, Empathy, and Shame, Oxford: Oxford University Press.). A feladás hosszabb támadás, vagy roham elleni védekezés során megjelenő kimerülés következménye. Ki a támadó, és miért védekezik ellene a kliens, ha jó rapportja van, és harmonikus, pozitív hangulatú közös munkában reménykedik?

A hipotéziseket megalapozó kiindulópontot az irodalmi adatok összefoglalójaként megfogalmazódó megállapítás adja: a kliens hipnózis alatti viselkedése alapján nem lehet közvetlen következtetéseket levonni a személy hipnózisindukcióra adott személyes élményeiről, tudatállapotáról, archaikus bevonásának mértékéről, intimitás és harmónia érzéseinek intenzitásáról. További kiindulópont a 35. oldalon megfogalmazott megállapítás: a diád tagjai a hipnózis alatt összehangolódnak (attunement), a hipnotizáló és alanya egymás tudatában „benne foglalva” ismerhetik meg és élhetik át önmagukat.

A tanulmány adatközlő szakaszában jelentős számú vizsgálati adatot találunk, melyekkel kapcsolatos hipotézisek az azt megelőző fejezetből szervesen következnek. A vizsgálati programot bemutató fejezet előtt célszerű lett volna azonban egy általános keretet adó, 3-4 kiinduló alaphipotézis felvetése, mely mentén a 7-12 fejezetek közötti különböző - bár metodikai szempontból kétségtelenül egymásból következő - témakörök felfűzhetők.

2. A szerző utal Tickle-Degnene and Rosenthal (1990) gondolataira, de nem fejti ki ezzel kapcsolatos hipotézisét részletesen (77. oldal). A rapport által megformált harmonikus kapcsolat természetét eleveníti fel: koordinált, adott keretek között tartott, pozitív, közös figyelem. A pszichoanalitikus koncepció szerint a harmónia élmény alapja két forrásból származhat: (1) gyermeki regresszió, passzivitás, kevésbé differenciált énhatárok mentén való összeolvadás, melyben a diádikus kapcsolatban az autoritásnak való alárendelődés révén elégülnek ki a tudattalan infantilis vágyak. (2) vagy igyekeznek énrészként felhasználni a hipnotizálót saját onnipotencia igényének kielégítésére. Kérdésem, hogy fenomenológiai szinten, mi módon lehet ezt a kettős igényt a diádikus interakció keretében értelmezni?

3. A szerző Daimond (1987) alapján felsorolja a hipnotikus kapcsolat fő faktorait (1) elmélyült szövetség egy feladat kivitelezéséhez, melyben (2) a felek személyesen is szorosan összefonódnak, (3) közvetlen érdeklődést mutatnak egymás iránt, (4) és kölcsönösen átadják és átélik a másik érzéseit. Egyszerű⁴ és kifejező definíció. Mintha az empátia különböző szintjeinek meghatározását olvasnánk. Természetesen a hipnózisban többről van szó, de felvethető a kérdés, hogy az empátiaskála mint mérőeszköz, milyen módon szerepelhetne a vizsgálati eszközök között? Vagy, az empátia fogalmi készlete, mely az attachment, az énefejlődés, az érintegritás értelmezési kereteire épül, megjelenik-e a hipnózis folyamatának interpretációjában?

A kísérleti apparátus bemutatása meggyőző, jól szemlélteti az alkotók módszertani fegyelmét és a munka eredetiségét. A kontrollálhatóságot hang- és videofelvételek, a reliabilitást független értékelők munkája biztosítja. A narratívumok tartalmi elemzését szintén szakértők végezték. A fenomenológiai adatok értékelése nagy matematikai statisztikai kihívást jelent. A nyert adatok lektorált lapokban jelentek meg. A jelen tanulmányban bemutatott adatok értékelését jelentős mértékben megkönnyítette volna a

⁴ Talán túl egyszerű.

referenciajegyzék a szakmai szabályokhoz pontosabban illeszkedő összeállítása⁵. Formai szempontból a fegyelmesebb szerkesztés növelte volna a monográfia igényességét. A 107. oldalon szereplő Data Analysis rész nem a címben szereplő célt szolgálja. Nem tudunk meg semmit arról, hogy a szerző a feldolgozás menetében milyen személy- vagy csoportközi parametrikus vagy nem parametrikus elemzést alkalmazott, regresszió vagy varianciaanalízist vett igénybe a felvetődő hipotézisek vizsgálatához. A hiányolt statisztikai mutatók a későbbiekben a táblázatokhoz rendelt szövegekben megtalálhatók ugyan, de ennek ellenére a kutatásban alkalmazott markáns hipotézis felsorolás és statisztikai módszerekre vonatkozó elemzési terv elkészítése még az eredmények bemutatása előtt célszerű lett volna.

4. A tanulmány melléklete több, a szerző és munkacsoportja által magyarra adaptált vizsgálóeszköz leírását tartalmazza. Mindemellett megalkották a Diádikus Interakciós Harmónia Tesztet, melynek validitás- és reliabilitás vizsgálatát csoport és egyéni hipnózis során, hipnotizőr és kliens interakcióinak korrelációs mátrixának elkészítésével, mintaszerűen elvégezték (Varga et al., 2006) (113. oldal). Az Appendix X.-ben szereplő, a szerző és a szerzőtársai által kidolgozott Páros Interakciós Harmónia Kérdőív II. faktora a Kommunikáció megnevezést kapta. Ez a kifejezés a tanulmányban végigvonuló értelmezés menetében zavaró, direkt és indirekt, azaz kettős jelentésvonzattal rendelkezik, a manipulálható tudatos és a nem irányítható spontán részvételt egyaránt tartalmazza⁶. Számomra a metakommunikáció kifejezés, mely jobban lefedi a faktorba sorolt kérdések tartalmát, helyénvalóbbnak tűnne. Úgy gondolom, a szerzőnek van az elnevezés vonatkozásában ésszerű magyarázata. További kérdés: a DIH tételek faktoranalízisét követően az „easy-following” (könnyen követhető, érthető, érdekes) tételre adott választ fordítva pontozták, és a Tenzió skálába sorolták a 286. oldalon, a 287. oldalon azonban már nem fordítva pontozták, és a Játékosság skálába sorolták. Végül melyik verziót alkalmazták? Figyelembe véve a Tenzió faktor alacsony item számát, talán érdemes lenne tisztábban látni ezen a területen.

5. A szerző nagyon kalandos vállalkozásba kezd, amikor a 156.-157. oldalon a képzelet és a realitás viszonyát vizsgálja. Ennek a témának kiemelt jelentősége van a pszichoterápiás gyakorlat, a kognitív fejlesztés és rehabilitáció, valamint a pszichiátriai, elsősorban a szkizofrén betegek gyógyítása szempontjából. Anélkül hogy belemélyednénk ismeretelméleti kérdésekbe, maradjunk a tárgynál. Az egyszerű kérdésem így szól: Reális-e az amit elképzelünk? A szerző hipnotikus interakciós elemzése során szerzett tapasztalatai szerint a hipnotizőr és a hipnotizált miben különbözik például a kar katalepszia megjelenésének elképelésében és percepciójában?

⁵ A gyakran idézett szerzők publikációi nem időrendben, hanem tetszőleges sorrendben szerepelnek a referenciajegyzékben.

⁶ szimpátia, együttműködés, kölcsönös bizalom, összhang, megértés, türelem, harmónia, kölcsönös figyelem, összehangoltság, kölcsönösség

A szerző a hipnózist nem tényként, hanem jelenségként szemléli, mely az indukciós helyzettől függetlenül, önmagában, szimulált körülmények között és a mindennapok közvetlen kapcsolati viszonyaiban, vagy felfokozott, aktív éber vagy szellemileg koncentrált állapotokban, akár páros interakcióktól függetlenül is megjelenik. Meghatározó elemei, elsősorban a tervezés, a megvalósítás, a kontroll, a visszajelentés az exekutív működés alapfunkcióit érintik. Varga Katalin a hipnóziskutatásban jelentős előrelépést eredményező vizsgálati törekvéseként, a hipnózissal indukált, és hipnózissal nem indukált páros interakciók hasonlóságát és különbözőségeit is megvizsgálta. Elsősorban az élményjellemzők leírásából és a pszichoanalitikus interpretációkból ismert általános működésmódok⁷ mögött álló fenomenológiailag meghatározó Páros Interakciós Harmónia Kérdőív faktorait elemezte.

6. Záró kérdésem, a hipnózis gyakori kísérőjelenségeként megjelenő transzállapotra vonatkozik, melynek – és itt Shor kifejezőkészségét használom – *archaic involvement* (AI) a központi eleme = ősi gondolkodási formára való áttérés. Az AI viszonylag gyorsan kialakuló felfokozott érzelmi kapcsolat, melyben a hipnotizált a hipnotizőrt támogató, hozzá közel álló, jelentős képességekkel rendelkező személynek érzi, akinek - úgy gondolja - érzi az igényeit, követi gondolatait, és követni képes szándékait, szinte isteníti őt (Barber (2008) munkájára hivatkozik itt a szerző). Ez az érzés azonban nem csak a hipnotizőrrel, de saját gondolatokkal, sőt tárgyakkal, állatokkal kapcsolatosan az animisztikus gondolkodásban is megjelenhet. Az archaikus bevonódás irracionális mélységű munkakapcsolat, idealizált partner, szimbiotikus törekvés, mindenre kiterjedő tudás és erő feltételezése esetén is megjelenhet. Az idealizált szülő, tanár, inspiráló természeti jelenség, dallamok áramlása, kiválóan játszó művész szintén elindítja ezt a folyamatot.

Összegzés

Egyet kell értenünk a szerző által citált Baker és Nash (2008) véleményével, miszerint az ember egészséges mentális fejlődése jelentős mértékben az egyén önmagáról való tudásának és másokról alkotott véleményének összeegyeztetését végző mentális képességek (ego - szelf funkciók) érettségén, stabilitásán, szerkezeti integritásán múlik. (79. oldal). Az elmélyült kapcsolatokban az összefonódás, az együttműködés, a kölcsönös figyelem, az érzések kölcsönös átvétele erősíti a személyes kohéziót. Különösen igaz ez a hipnotizált - hipnotizőr viszonyára, mely a szerző álláspontja szerint is modellt kínál az intim kapcsolatok természetének megértéséhez. Hol rejtőznek azonban a határok, milyen természetű az összekötő kapocs, és melyek azok a lelki mechanizmusok, melyek elválasztanak bennünket másoktól. Izgalmas és jelentős kérdések ezek, amelyek túlmutatnak a transzállapot vagy a szerepjátszás természetén. Az ember jövőjéről és a mentális zavarok gyógyításának hatékonyságáról szólnak az e témával kapcsolatos kutatások.

⁷ A megismerő folyamatok szimbolikus irányú túlsúlya, az érzelmi átélés növekedése, a saját testélmény fluktuációja, szelfrészek áthelyezése az induktorra, szándékvezérelt, önindított mozgások önkéntelenné válása, melyet befogadó mentális alapállás, néhány kiemelt tárgyra irányuló fokozott figyelem, felfüggesztett ön- és realitáskontroll és automatikusan megjelenő akciók könnyed kivitelezésének érzése kíséri. Felsorolva a 143. oldalon.

Záró megjegyzések

Varga Katalin jelentős új eredményekkel gazdagította a hipnóziskutatás eszköztárát és eredményeit, melyek a nemzetközi publikációk sorában méltó helyet foglalnak el. A monográfia formai, stiláris és szerkesztési véleményezését a kiadó már korábban elvégezte. Összességében értékelve, a könyv megfelel a tudományos közlés feltételeinek. A vizsgálatok adatainak elemzése mértéktartó, szakmailag meggyőző. A mintaválasztás során, a hipnózis kivitelezésének szervezésigénye ellenére jelentős számú hipnotizőrt és klienst vontak be vizsgálatokba. A vizsgálatok logikusan egymásra épülnek. A vizsgálati program következetessége példaértékű a hipnóziskutatás nemzetközi gyakorlata számára.

A pályázó jelentős új tudományos eredményei

A bemutatott eredmények közül, jelentőségük szempontjából az alábbiakra szeretném felhívni a figyelmet.

- Az alacsony hipnábilitású személyek számára a megfelelő interperszonális klíma kialakítása alapfeltétel, a magas hipnábilitásúak magas adherenciája miatt az interperszonális klímának kisebb a jelentősége a mély hipnózis megjelenésében.
- A rapport a magas hipnábilitású személyeknél kevésbé befolyásolja az interakciós szinkronitás mértékét.
- A hipnábilis személyek a hipnotizőr kommunikációjára kisebb figyelmet fordítanak, saját, önmagukkal kapcsolatos elvárásaik és korai interperszonális élményeik mentén haladnak, elfogadják és igénylik az intim kapcsolatot, énhatáraik nyitottabbak más személyek közeledésére és befogadására.
- Laboratóriumi körülmények között végzett hipnózis diádikus interakcióelemzésének tanúsága szerint a hipnotizőr hipnábilitása nem befolyásolja a kliens hipnózis indukcióra adott válaszána erősségét.
- Genetikai vizsgálatokkal bizonyította, hogy az archaikus bevonódás értékét a dopaminerg, míg a hipnotikus interakció során megjelenő kölcsönös intimitásérzések megjelenését a szerotoninerg rendszer befolyásolja.
- A monozigóta ikrek hasonló interakciós mintával fogadják a hipnotizőr szuggesztióit, ez a konkordancia azonban hipnábilitásban és a saját tudatállapotuk megítélésében nem mutatkozik meg.
- Továbbá kiemeli, hogy a hipnózis során végzett diádikus mentális munka jelentős mértékben hozzájárul a kliens reflektív szel-funkcióinak fejlődéséhez.

Az MTA doktora cím elnyerése érdekében benyújtott monográfiában közölt eredmények, a bemutatott és kifejlesztett új módszerek, az ismert munkásság alapján, Varga Katalin tudományos munkája alkalmas a nyilvános megvitatásra.

MTA doktora cím odaítélését támogatom.

Pécs 2016.06.25.

Prof. Dr. Kállai János, PhD., MTA doktora

Pécsi Tudományegyetem, Általános Orvostudományi Kar
Magatartástudományi Intézet